

Українці та вихідці з України в Арктиці та Антарктиці: теріологічний аспект

Василь Придатко-Долін

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна); e-mail: vasylyprydatkodolin@ukr.net; orcid: 0000-0002-0128-4928

PRYDATKO-DOLIN, V. Ukraine natives and people from Ukraine in Arctic and Antarctic: a theriological view. — An attempt to see a scale of not only acquired but also lost relevant knowledge. In the old Kyiv prints references to mammals of the North were date back to the 12th century. Then there is an information gap, which new archaeological and ethnographic findings have only partially filled. From around the 18th century, people from Ukraine (PFU) began migrating as far as Alaska, as evidenced by toponymic evidence. In general, from the end of the 18th c. to the present day, hundreds of thousands of PFU have visited the Arctic, including those fleeing Stalin's repressions. Almost about two thousand visited Antarctica. Only dozens were the theriologists. Some captains (Y. Lysiansky, I. Zavadovsky), polar explorers, and separate conscientious whalers of 'Slava' and 'Sovetskaya Ukraina' also took part in the study. Among the prominent names were I. Pidoplichko, L. Portenko, M. Dikov etc. Despite the war, the contribution of Ukrainians to the study is becoming increasingly noticeable. Given Ukraine's distance from the polar regions, this is undoubtedly a phenomenon.

Вступне слово

Стаття є експрес-спробою автора зібрати докупи надзвичайно строкатий, розпорошений по різних сховищах мало досліджений матеріал, аби уявити, якими були (і мають бути), масштаби вітчизняних знань про ссавців приполюсних країв. Знань як втрачених, з-за нищівного колоніального минулого України, масштабних інституційних руйнувань, вилучень із книгосховищ церков та монастирів, крадіжок зоологічних, археологічних та інших колекцій, окупації та руйнування місць розкопів та іншого, так і знань здобутих.

Зразом — можливість уявити, якою є кількість вітчизняних полярників-теріологів, перелічити деякі найпомітніші імена, а водночас усвідомити, якою ціною здобувалися сі далекі знання, важливі для нашої теріологічної школи — попри утиски, переслідування, репресії; штучні замовчування (з-за ревнощів), відмови у публікаціях. Втрати і навіть знищення, доповнюване заміною ідентичності українських вчених, принаймні в публічному просторі, — через осовітчування. Останнє — іще вивчатиметься. Потрапивши в пастку осовітчування, деякі вихідці з України повністю втратили зв'язки із цією Великою землею, або навіть відмовилися згадувати про неї. Зміна мови приз-

вела й до зміни світосприйняття, що підштовхує згадати про Гіпотезу Сєпіра–Ворфа. Один приклад: син француза та українки, уродженець Борзни (Ніжинщина), випускник «Могилянки», А. — пропонував переселити запо- рожців на Аляску. Тому причетність деяких до України не ідеалізуватимемо.

Підтвердженням існування утисків і репресій було усе, пов'язане із лінг- воцидом¹. Так, в 1800-х адміралтейство імперії відмовило Ю. Лисянському у фінансуванні видання звіту про навколосвітню подорож — за «малоросійсь- кий стиль». Книжку про експедицію на Землю Франца-Йосипа (ЗФЙ), здій- снену в 1931–1932 рр., галичанин М. Іванчук вимушений був друкувати ро- сійською, побіжно прославляючи партію та уряд, а також перебільшуючи значення передбачень революціонера П. Кропоткіна про існування (майбут- ної) ЗФЙ, адже ще норвезькі рибалки знали про неї як про Rønnebeck- Land — це від Nils Fredrik Rønnebeck, капітана шхуни Spidsbergen.

Штучні замовчування та відмови часто мали місце в СРСР — навіть як- що це стосувалося не те що мови публікацій, а навіть деяких видів тварин, яких впливові столичні учені намагалися вивчати одноосібно та довічно. Це, приміром, — білий ведмідь, свідком чого неодноразово ставав автор. Щодо надто відвертих пограбувань, то серед таких — викрадення невідомим «гос- тем» в селі Батьки (Полтавщина) щоденників, книг та рідкісних фотографій А. Омельченка, конюха експедиції Р. Скотта².

Щодо переписування біограм українців та вихідців з України, причетних до вивчення Півночі та Півдня, і перетворених потім совітським режимом на безнаціональних «известных советских учёных», то серед них є, скажімо, мі- кробіолог А. Крисс, гідробіолог П. Ширшов, археолог М. Диков; зоологи Л. Портенко, О. Кишинський, І. Барабаш-Никифоров та ін. Четверо останніх виконували прямі, або дотичні до теріології дослідження. Деякі зробили по- мітний внесок у вивчення решток вимерлих арктичних ссавців, працюючи поза Арктикою — І. Підоплічко, В. Хвойка.

І хоча назва статті націлює читача на 19–21 ст., адже саме в 19 ст. відбу- валось відкриття Антарктиди, однак ми досліджуватимемо ширший історич- ний відтинок. В окремих випадках матеріал виводитиме нас в Субарктику, Субантарктику і на Далекий Схід. До того ж новітній *e*-доступ до віддалених бібліотек та архівів (Лондона, Парижу, Вашингтону, Відня та ін.), допомага- тиме вийти на відсвіжений простір — від найдревнішого, до новітнього.

Актуальності дослідженню додаватимуть й ті обставини, що упродовж останніх десятирічь один із наших давніх північних сусідів почав відверто втручатися в описи історичних подій, намагаючись викреслювати де тільки можна все українське, а подекуди й древній Київ, волюючи замінювати його на «московію». Отже, мусимо чинити опір. Долучившись до вивчення історії

¹ Див.: Хронологія утисків української мови. URL

² В розвідці про каюра Д. Гірєва, теж учасника експедиції Р. Скотта, а потім в'язня ГУЛАГу, ім'ярек припускав, що на А. Омельченка чекали схожі статті звинувачень, і схожа доля.

Арктики та Антарктики, українці фактично увійшли в клінч із імперською, а потім й постімперською історіографією.

Відбитком наддалеких подій можуть слугувати декотрі мапи, як от про стан справ 9...13 ст., де йдеться про терени Київської Русі (КР), у якої тоді фактично був прямий вихід до берегів приполярних морів. (Пізніше такі можливості праукраїнці мали лише як переселенці.) Однак, продовжувався «стійкий рух людей, речей, технологій та культурних моделей... в обох напрямках... із півночі на південь, так і навпаки [Diachenko 2025]». Багато чого відбувалося потім вже по інерції. На узагальнюючій мапі [Gassenko 1920] видно, що українці мешкали й по обидва береги Фінської затоки (Балтійське море), діставалися Обської губи (Карське море).

Щодо Антарктики, то простором відліку, для нас, залишатиметься поч. 19 ст. — доба, коли відбувалося саме відкриття островів у складі (майбутнього) білого континенту. Нагадаю, що відповідне географічне дійство відбувалося за активної участі українців і вихідців з України [Prydatko-Dolin 2019 a; 2024 a]. Першопрохідці з Англії, Іспанії, Португалії, Чилі, Австралії розпочали цей складний процес пізнання підходів до (майбутньої) Антарктиди майже на століття раніше. Запорукою успіху завжди були: морська школа, флот, деревина, інструменти для навігації, мапи, люди, розрахунки.

Таким чином, лінза століть, як допоміжний інструмент, доповнена стародруками, мапами, рукописами, книжками й статтями, підказуватиме, якими були, чи могли бути, не тільки надбання, але й втрати. Зазначу наперед: між знаннями древніми, вважаймо втраченими, а подекуди й вкраденими, і знання набутими, утворилася суттєва, і мабуть, вже непоправна прірва. Сам же факт появи серед українців та вихідців з України дослідників тварин Півночі та Півдня, можна вважати феноменом.

Аналіз літератури (вибірково)

З огляду на давнє уміння праукраїнців успішно й самодостатньо подорожувати сушею, а також ходити водою, у т.ч. морями, а також беручи до уваги нотатки про обізнаність праукраїнців, приміром, 11...12 століть, про «полуночные страны», чи існування згадувань про князів київських, зокрема, в скандинавських сагах 9...10 ст. [Hypatian Codex 1420; Voytovich 2015], при одночасній відсутності таких же древніх, супровідних епізодів теріологічного значення, маємо очевидне теріологічне провалля, а надалі аритмію появи відповідних, саме теріологічних новин. З прикметного для нашої теми: до завершення роздроблення КР на удільні князівства (14 ст.), географічно, ця феодальна монархічна держава мала вихід в Субарктику.

Взагалі, є не так багато згадок про артефакти, скажімо, скандинавського походження з України. Найчастіше у всемережжі згадують, приміром, про шолом із кургану Чорна могила (Чернігівщина), кістяну гральну статуетку (там же), «сокіл Бірки» (бутероль з Чернігівщини), рунічну стелу (Березань),

інкрустовану напівмаску (Київ), мечі (Київщина), коробчасті фібули (Київщина, Чернігівщина), а віднедавна — пірофілітові диски (Київ, Листвен, Любеч). Відстань між випадковими знахідками у роках — чимала, а артефактів саме із зооморфним складником, обмаль.

Насправді ж знахідок, пов'язаних із вікінгами-норманами-варягами-вангангами, які діставалися майбутньої України, і навпаки, києво-русичів, що діставалися Півночі, мало би бути набагато більше. Зазначу, що у нас є Шестовицький археологічний комплекс, що на Чернігівщині, — одне із найбільших в Європі «поселень вікінгів». (До речі, там були знайдені рештки бойових коней. Якої породи — мені з'ясувати не вдалося. Нижче, де йтиметься про антарктичні експедиції, побачимо, що робота з *Equus*-матеріалом іноді дає зовсім неочікувані результати.) Прецінь, дані накопичуються. Нещодавно [Diachenko 2025] спромігся дослідити 40 артефактів східнобалтійського походження, з України, 10...13 ст., пов'язаних з озброєнням. Регіонами концентрації таких виявилися Правобережжя Середнього Подніпров'я та південно-західні землі Русі. Із зібраного ним матеріалу видно, що орнаменти наверхів мечів та бутиролів — це рослини, птахи, люди. Звірів чомусь немає. Складається враження, що асоціації про звірів східнобалтійського походження не встигли відбитися в оздобленнях предметів побуту, озброєння, а також фресок, мешканців Київської Русі, або таких археологи поки що не знаходили. Звичними русичі вважали, скажімо: лева, гепарда, ведмедя, бика, коня, вивірку; сокола, орла; змію; квіти, виноград, дуб; міфічних тварин і т.і.

Зрідка окремі артефакти, неочікувано, знаходили собі логічну пару у зовсім несподіваному місці. Названий вище чернігівський бутироль (із соколом) згодом отримав уточнення «Бірки» — після того, як відповідну форму для лиття відкрили на місці колишнього торговельного поселення 8–10 ст. у містечку Вігса, що у Швеції. В Середньовіччі там торгували хутром, медом, виробами із бронзи, залізними та кістяними прикрасами. (У текстах, опублікованих в Данії, можна натрапити на допис, що мов той «сокіл» — аналог тризуба. Може бути.) Вражає й таке: в тому ж Вігса у 1980-х археологи натрапили на поховання 9 ст. — жінки в українському однострої³.

Щодо «пар» дотичних до нашої теми, то повернімося до згаданої вище скандинавської гральної статуетки. Поділюся власним припущенням: інформацію про ймовірні правила подібної гри, мабуть, можна розгледіти в щоденнику [Lisiansky 1812 a, b; 1812 c] — це в розділі про о. Кодьяк (Аляска)⁴, де кодьякці використовували «вырезанной костяной или деревянной болванчик». Деяка аналогія проглядає.

Цікавою для нашої теми (зв'язків КР із Північчю) є дуже рідкісна знахідка київських срібників і златників ~10 ст. в графстві Корк (Ірландія) [Whelan

³ Дані з [Heermann 1981], цит. за: Залізняк, Л. *Стародавня історія України*. Темпора, Київ, 1–542.

⁴ Кодьяк, Код'як [Wlasenko-Bojunc 1977]. Дослідниця припускала, що топонім має українське походження.

2020]. Нагадаю, що уродженцем графства Корк був капітан Е. Брансфілд — першовідкривач островів Антарктиди (разом із капітаном В. Смітом), в противагу твердженням московських істориків [Prydatko-Dolin 2019 a].

Хочу зупинитися на сенсаційній знахідці 2007–2011 рр., що мала місце на вул. Спаській у Києві. Там колеги знайшли 9 зразків кісток моржів, датованих середнім-пізнім 12 ст., і за результатами генетичного аналізу 5 із 7 зразків могли походити зі Західної Гренландії [Barrett & Khamaiko et al. 2022], тобто представляють *Odobenus rosmarus* (s. str.). Зазначу, що згадка тварин Півночі (песець, полярний вовк, «морж») є в київському літописі [Hypatian Codex... 1420: ст. 504], рис. 1. У перекладі Л. Махновця⁵ читаємо:

«У РІК 6668 [1160]. Пішов Ростислав, син Мстиславів, із Смоленська до Києва на стил... [У] тім же році зібрався Ростислав зі Святославом Ольговичем [у городі] Моревійську... І була ж радість у той день межі ними обома, і дари многі. Дав бо Ростислав Святославу [дари] соболями, і горностаями, і чорними куніцями, і песцями, і білими вовками, і моржовими іклами... Святослав дав Ростиславу пардуса і двох коней борзих...». Як додавав перекладач, було це 2.V.1159. Скоріше за все, йшлося про реальних полярних вовків (рис. 2 а-б), а не альбіносів (*Canis lupus tundrarum*).

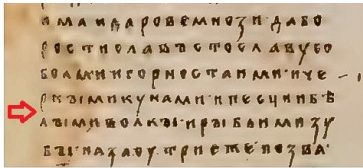

Рис. 1. Мабуть, найперше у нас згадування про ссавців Півночі (12 ст.) в [Hypatian Codex 1420] часів Русі — фрагмент (покрашено); показано стрілкою.

[...] има и дарове мнози да бо ростиславъ стославу соболями и горностаими и черньми кунями и песци и бѣлыми волкъи и рыбьими зубы на заутрие же позава [...]

Внизу — моя спроба прочитання рукопису. Як поміч використано версію «ПСРЛ, т. 2, 1908» від *Ізборник*, де розшифровано й дату: [6668 (1160)].

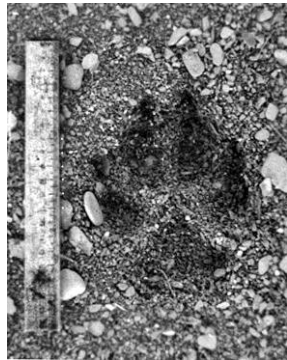

Рис. 2. Арктичні моменти: (а) після відстрілу полярних вовків з гелікоптера (за розпорядженням «Главохота РСФСР») в заповіднику о. Врангеля в квітні 1981 року; (б) слід полярного вовка на о. Геральд, коса Сенді, кінець 1980-х. Фото автора.

⁵ *Літопис руський*. Переклад з давньоруської Л. Є. Махновця. Дніпро, Київ, 1–591. URL.

Звернімо увагу й на наступне: північні дари, у т.ч. ікла моржів, Святослав отримав від Ростислава в Морівську. В наші часи, у тій самій місцевості, знайшли сліди городища часів КР, приблизно тут: 51.081972°, 30.890581°. Втім, є дуже ймовірним, що після зустрічі в Морівську, свої дари Святослав привіз в Київ. Із часом до них, ймовірно, щось додалося. Знахідка ж [Barrett & Khamaiko *et al.* 2022] мала місце в Києві, неподалік від Софії Київської, приблизно тут: 50.452327°, 30.890581°.

Отож маємо дві локації, пов'язані у нас із моржами. Щодо Ростислава, то, очевидно, ті зразки тварин Півночі були в його колекції трофеїв не останніми: відомо, що він із військом ходив «на чудь», тобто в сточища Північної Двіни й Онеги, і обкладав чудців даниною. Крім нього — Ярослав Мудрий, в тому числі. Загалом князі обкладали даниною більше десятка племен. Бувало, що виступи були жорстокими. Збагачувалися іноді «челадью и скотомъ», як от Мстиславъ (стовбч. 608).

Згадки про тварин часів КР досліджував також М. Шарлемань, починаючи з 1930-х років і до кінця свого життя. Як видно із таблиці, уперше оприлюдненій В. Ульяновським [Sharleman 2014: 499–502], вченому вдалося знайти дописи про кита, вовка білого, песця, кречета. Все це тварини Арктики та Субарктики. (Моржа в його списку немає. Щодо «китів, то вони — із «Повість временних літ», тобто біблійні) В списку доповідей ученого за 1920-ті, виконаних для УНТ, була й така: «Праця палеоарктичних орнітологів систематиків...». В. Ульяновський [idem: 675] знайшов в архіві Ш. неоприлюднену статтю про Кирилівську стоянку. На початках, перебуваючи саме поряд із Ш., у Києві, а вже потім поряд із іншими зоологами, у Москві, формувався майбутній знаний зоолог Арктики — Л. Портенко [див. Prydatko-Dolin 2021].

Особистості (вибірково)

Чернець (невідомий). Йому належить, ймовірно, найперша, і єдина у рукописах часів Київської Русі, згадка про риб-із-зубами (моржів)⁶, див. вище. В московських передруках («ПСРЛ») — це стовпчик 504. В оригіналі — перший стовпчик на 364-й сторінці скану [Hupatian Codex 1420] (рис. 1)⁷. Та головне інше: літописцем, вірогідно, був Мойсей (Мойсей, Моисѣа), ігумен Михайлівського Видубицького монастиря у Києві⁸. Зшивка так званої «ипатъевской летописи», тобто усього зазначеного скану, починається з твердої обкладинки (оздобленої бібліотечними примітками 19 ст.), а далі — титулка із дописом *Лѣтописецъ киевской*. На наступній сторінці читаємо: *Книга Сія, именуемая: Лѣтописецъ Кіевской, Книга Ипацкаго Монастыря*. Отже, рари-

⁶ Так само, мабуть, щодо песців і полярних вовків. В таблиці М. Шарлеманя останні прив'язані лише до «ПВЛ», тобто до «іпатівського» списку, а щодо песців — приміток немає.

⁷ Скан оригіналу став доступним в Internet Archive, і, судячи з супровідного тексту, був доданий кимось з українців. (Той самий скан є у вікісховищі.)

⁸ Це із приміток Л. Махновця. Мабуть, він мав на увазі частину, яку називали київською.

тет, мабуть, є київським. (Знайденим М. Карамзіним на поч. 1800-х в московії.) От так імперська історіографія й привчала називати рукопис «іпатьєвським», а не київським, підштовхувала посилатися на передруки («ПСРЛ»), які не були досконалыми: у моїй вибірці із 309 символів дискусій потребували чимало (рис. 1). Приміром, Моїсей писав «песци», а не «песци», «киеву», а не «киеву» і т.д. Використовував древню графему «єсть», досі присутню в українській абетці у вигляді «Є». І писав уставом. Детальніше про крадіжку вітчизняних стародруків із Києва див. [Prydatko-Dolin 2022 d].

Лисянський Юрій (1773–1837). Капітан трищоглового вітрильника «Нева» (Thames) у навколосвітній подорожі 1803–1806 років⁹. Північне та південне полярні кола вітрильник не перетинав, але діставався Субарктики та Субантарктики. Майже рік Л. перебував на о. Кодьяк, і зимував там. Ім'я дослідника отримало гідне місце в історії Аляски [див. Bancroft 1886]. Крім того, на своїй мапі світу¹⁰ Лисянський зобразив все, що було відомо на той час і знаходилося за обома полярними колами. Побачене й вивчене — оприлюднив в Лондоні та С.-Петербурзі [Lisiansky 1812 a, b, c; 1814], і до того ж за власний кошт — з-за шести відмов щодо фінансування, отриманих від російського адміралтейства. Жага до знань підштовхувала талановитого офіцера фіксувати все незвичайне. На вже загаданій мапі (і в тексті) Л. вказав, приміром, на місце несподіваної зустрічі, мабуть, із видрою, у віддаленій частині *Съвернаго Тихаго Океана*, от тут: 42.300000°, – 63.200000° [Lisiansky 1812:139]. Це майже 1300 км від найближчої суші. Скоріше за все, йшлося про *Lontra canadensis*, яка колись населяла усю Північну Америку¹¹. Сучасний ареал тварини є значно меншим. Серед північноамериканських топонімів, згаданих, а може й запропонованих Лисянським: *г. Сивучья* (мапа «Заливь Ситка», 57.309515°, –135.880302°), а також *островъ Еврашичей*, рос. (мапа «Кадыкъ», 58.217736°, –151.835992°); в англломовному виданні — *Evrasccechey*. Це, мабуть, з-за присутності *Eumetopias jubatus* (східна популяція) та, відповідно, когось із представників Scuridae. Кого саме — загадка. Річ у тому, що на сучасних гугл-мапах — це Marmota Island, тобто острів бабака.

У всемережжі можна зустріти нотатку, із посиланням на «мапу Саричева» поч. 1800-х, мовби назву *Еврашичей* (с. рос.) дав острівцю саме Саричев. Та мабуть, йдеться про т.з. мапу Біллінгса-Саричева, яка набула розголосу в Лейпцигу в 1806 році¹². Водночас, остання є відбитком мапи [Billings 1802:34] — за результатами експедиції на Аляску 1785–1794 рр. Так от, на мапі капітана Біллінгса ніякого «єврашичого», що на виду у о. Кодьяк, немає.

⁹ Капітаном другого вітрильника, «Надежда» (Leander), був німець-швед Adam Johann von Krusenstern (нім.). В багатьох російськомовних джерелах — Иван Фёдорович Крузенштерн.

¹⁰ В оригіналі: «Карта земнаго шара, выправленная по новейшимъ описаніямъ Ф. К. Ю. Лисянскимъ, съ показаніемъ пути корабля НЕВЫ съ 1803-го по 1806-й».

¹¹ Як зазначав Лисянський, тварина мала біле хутро — під мордою і на череві.

¹² В оригіналі: «Charte des Nordöstlichen Theils von Sibirien des Eismeers des Ostoceans und der Nordwestlichen Küste von America».

На відповідному місці англієць накреслив *L. St. Hermogene*, тобто землю імені одного із московських священників. У капітана Лисянського — бачимо острівець «ховрах», що виглядає природніше.

З огляду на сучасні знання про ссавців Аляски, і враховуючи той факт, що на різних англомовних мапах — це *Marmota Island*, можна припустити, що в часи Л. мова могла йти про *M. caligata*, тобто бабака сивого. Чому у щоденниках капітана Л. був згаданий «євражка» (ховрах), а не бабак, сказати важко. Взагалі у [Lisiansky 1812 a, b, c], в розділах про природу о. Кодьяка і затоки Кука (Кенайської), перелічено чимало ссавців¹³: бобер, миша, білка, «єврах» (ховрах), кролик, лисиця, рись, кіт, собака, «морський бобер», росомаха, видра, морська видра, горностай, морж, «сірий котик», сивуч, нерпа, ведмідь, дикий баран, олень, косатка, кит; домашня худоба (ВРХ, коза, свиня). Л. зазначав також, що дякуючи йому на Кодьяку до череди свійських тварин додалися «аглинская овца и русский баран» та їхнє потомство.

Перебуваючи в субарктиці Л. встиг замалювати рідкісне мисливське спорядження аборигенів *Кадьяка*. В тропіках — *Острововъ Сендвичевыхъ* (Гаваї). Сьогодні дані Л. є етнографічною рідкістю, і враховуються знавцями. Наприклад, сучасний вікінарис «Kodiak Island» супроводжується ілюстраціями з творів українця. Втім, подається це, чомусь, як матеріал із «російського журналу». Однак, у вікісховищі можна знайти важливе уточнення: першоджерелом є *Urey Lisiansky*. Поряд — допоміжна цікава примітка: речі, зарисовані Л., — це артефакти культури юпіків (yupik eskimo).

Зазначу також, що в лондонське видання [Lisiansky 1814 c] увійшли не усі рисунки, присутні в Санкт-Петербурзькому виданні [Lisiansky 1812 a, b]. Перше є коротшим. У вітчизняному перевиданні творів капітана, за копією із Музею рідкісної книги Ніжинського держуніверситету ім. М. Гоголя, і яке побачило світ у 2019 році, а саме в додатку із мапами та рисунками, відсутні два листи (35 та 37) — це із рисунками речей аборигенів Сандвічевих, Сіткенських та Кадьякських островів, та із кресленнями їхніх човнів.

Завадовський Іван (1780–1837). Моряк, учасник «1^ї Дивізії» — першої морської експедиції флоту Російської Імперії до Південного Льодовитого Океану в 1819–1821 рр., другий за рангом офіцер на шлюпі *Востокъ*, під командуванням Ф. Г. фон Беллінгсгаузена [див. Prydatko-Dolin 2019 a]. В експедиції він долучався до ведення наукових спостережень та збирання колекцій [Bellingshausen 1831: 1: 117–205; 2: 87–196]. На о. Маккуорі (Макварі) [idem 2: 165], що біля Австралії, — він брав участь у спостереженні за морськими слонами (*Mirounga leonina*) та полюванні на них. Із записів Беллінгсгаузена [idem 2: 165]: «...[Завадовский] взял съ собою одного пенгвина мохнатого и несколько Королевскихъ; набрал яиць, разнаго рода травъ,

¹³ В оригіналі, іноді, у множині, що правильно: рід може бути представлений декількома видами. Детальніше про ссавців Аляски: *Checklist of the mammals of Alaska*. 2026. UAMN. URL

камней, нѣсколько кожъ съ молодыхъ морскихъ зверей и ихъ жира, настре-
ляль Эгмондекихъ куриць, морскихъ и разныхъ чаекъ, и одного попугая». Один із субантарктичних вулканічних островів, що в складі Архіпелагу Тра-
версі¹⁴, відкритого в листопаді 1819 р. «1^ю Дивізією», було названо на честь
Завадовського: -56.296102° , -27.575188° . В 1997 р. [Convey *et al.* 1999] знай-
шли на узбережжі острова Завадовського колонію антарктичного (жергеленсь-
кого) морського котика — *Arctocephalus gazella*.

Іваничук Михайло (1894–1937). Талановитий галичанин, геолог, спра-
вжній полярник, вбитий злочинним сталінським режимом. Його щоденники
про експедицію на Архіпелаг Земля Франца-Йосипа та відповідні мапи
[Ivanuchuk 1934] чудом збереглися. Можна стверджувати, що пізніше мапами
(і щоденниками) користувалися й інші експедиції. Зокрема, він уточнив аб-
риси островів Австрійської затоки, раніше відкриті Австро-Угорською поля-
рною експедицією Пайєра-Вейпрехта (1872—1874)¹⁵. Залишив спогад про
побут мисливців-ненців Нової Землі, а також нотатки про зустрічі із савця-
ми — білим ведмедем, нерпою, лахтаком.

Омельченко Антон (1883–1932). Перший з українців, який під орудою
кавалериста, британця Оутса, з січня 1910 по березень 1912 рр., доглядав в
Антарктиді за кіньми, в складі британської полярної експедиції, очолюваної
сером Р. Скоттом. У щоденниках [Scott *et al.* 1913] слово «кінь» та «поні» ви-
користано 682 рази. Втім йшлося про одну тварину, породу. Яку саме? Латини
в щоденниках Р. Скотта немає. У веб-часописі EQUUS їх називають «си-
бірськими». У всемережжі — «маньчжурськими». Останнє можна доповнити
тим, що за дорученням Р. Скотта його помічник С. Мієрз купив 19 цих коней
на ринку в Шеньяні (Мукдені), в Маньчжурії. Відомо, що Р. Скотт робив ста-
вку на подібних коней, беручи до уваги досвід експедиції Е. Шеклтона. У рі-
дкісній кінострічці про повернення експедиції Шеклтона — «Departure of the
Nimrod-Expedition from Lyttelton 1908», доступній у всемережжі, на 1:46 хви-
лині, з'являються поні і миттєвий допис «Manchurian ponies...».

У книзі [Shackleton 1911] йшлося про більш витривалу, світлу морфу
«маньчжурської» тварини. Як помітили сучасні дослідники, відкриттям
Е. Шеклтона було те, що ці поні є всеїдними [Archer 2026]. Причому настіль-
ки, що якось чотири тварини загинули: троє — наковтавшись піску, одна —
трісок, якими огортали хімікати [Shackleton 1911: 37]. Невідомі ентузіасти,
мабуть, із РФ¹⁶, зробили наголос на амурській локації породи, і навіть озву-
чили її назву як *Equus ferus caballus*. Втім, у каталозі савців [Wilson &
Reeder 2005] такої комбінації немає. Проте, у зазначеному списку є
«mongolicus». Інша справа, що в «амурському» випадку може йтися про ви-

¹⁴ Морський міністр імперії, француз — Jean-Baptiste Prévost de Sansac, marquis de Traversay (фр.). В багатьох російськомовних джерелах — Иван Иванович де Траверсе.

¹⁵ За деякими джерелами Ю. Пайєр і К. Вайпрехт є почесними громадянами Мукачєва з 1878 р.

¹⁶ Див.: *Amourski*. URL. (В.П.-Д.: зазначений нарис є дещо маніпулятивним.)

мерлу породу коней. Прикметним, на мій погляд, є те, як і звідки Шеклтон міг дізнатися про незвичайних поні (див. нижче). Епізоди з антарктичного експедиційного життя Омельченка, за спогадами Скотта, Понтінга, Гаррарда, а також Прістлі, автор оприлюднював в часописі НАНЦ «Експедиція ХХІ».

Печко Дмитрій (1859–1890). У вітчизняній літературі не згаданий. У всемережжі — *Pechkoff; Pechkov; Dimitri; Pechkov Dmitri Nikolaïevitch, Пешков Дмитрий Николаевич*. Амурський козак, ймовірно (?), українського походження, який в 1889/1890 рр. на коні Сірко, рідкісної «маньжурської» породи (див. вище), за 193 днів здолав 8838 км, діставшись із Благовещенська до С.-Петербургу. Підстави для мого припущення, про родові коріння П., є наступними: 1) прізвище вершника та ім'я коня мають типову для української мови окличну форму, відому з 11 ст., досі живу, але яка в російській мові почала зникати приблизно в 16 ст.; 2) сучасники козака [*de Simonoff & Moerder 1894: 68, 388, Pl. XV*] записали його прізвище як Pechkoff, отже первинним було Pechko (В.П.-Д.: Печко, Печко́, Пічка). Ім'я коня — як Serko (*idem*: Серко́, Сірко́). Виглядає так, що більше ніж за сторіччя відбулося зросійщення прізвища за схемою: Pechkoff → Pechkov → Печков → Пешков. (На схожі трансформації імен кОзаків ми вже натрапляли: Скиба → Скибин [*Prydatko-Dolin 2025 b*]). Зазначу також, що П. був вихідцем із родини козаків-албазинців. Прикордонний з Китаєм острів Албазін, що на Амурі, заснував в 1665 р. уродженець Черняхіва (Полісся) козак Нікифор Чернігівський (Черніховський). Натхненником П. був корнет Бузького полку Асеев, який в 1889 році із м. Лубни (Полтавщина) на двох, не «маньжурських», конях дістався Парижу. Мабуть, із таких от джерел як [*de Simonoff & Moerder 1894*], плюс — місцеві чутки, і дізнався Шеклтон про «маньжурських» коней надзвичайної витривалості, а від нього Скотт. Взагалі, в Україні слідували за експедиціями до Південного бігуна. Так, 12.06.1909 газета «Рада» (132: 3) писала: «Шекльтон не сумнівається в тому, що коли б у нього не здохли з самого початку подорожі 4 поні, йому пощастило б досягти південного бігуна».

Спектр досліджень

Новини про країни Півночі та Півдня постійно з'являлися у вітчизняних часописах. На прохання знайти щось про «Південний бігун», новітній пошуківик LIBRARIA викопує посилання на дві сотні публікацій 20 ст. — в газетах *Діло, Дзвін (Кривий Ріг), Правда, Нова Шепетівщина, Глобус, Всесвіт, Волинь, Рада, Наш прапор, Радянська Волинь, Зоря, Уманський голос* та ін. Полярні новини друкували: *Китобой України, Моряк, Пролетарская правда, Вольнское слово, Молодняк, Літературна газета* та ін.

Полярна література потрапляла в бібліотеки України звідусіль. В 1970-х книжки про тварин Арктики і журнал (ARCICA) автор знаходив в червоному корпусі КНУ — як в мініатюрному книгосховищі, що на 4-му поверсі, так і на кафедрі зоології хребетних. В бібліотеці ІЗ НАНУ я натрапив навіть на

керівництво «Стенные газеты Арктики» видавництва «Политуправления Главсевморпути» 1940 року. Нещодавно, разом із п. Л. Ластіковою, в бібліотеці ім. В. Вернадського (НБУВ) ми розшукали брошуру із книгозбірні Міністерства земельних справ УНР, із промовою викладачки *Кіевської гімназії А. Т. Дучинської* — С. Щербини, присвячену Арктиці [Shcherbina 1903]. Про детективну історію із «Крайний Северо-Восток...», що мав гриф «Секретно», я розповідав окремо [Prydatko-Dolin 2021: 48]. Як помітили колеги [Parnikoza et al. 2023], перший розгорнутий україномовний нарис про Антарктику з'явився у нас у 1904 р. Його написав, перебуваючи у Відні, українець, географ С. Рудницький, пізніше закатований сталіністами в таборах ГУЛАГу.

Статистика щодо загальної кількості українських полярників, учасників радянських експедицій в Антарктику (КАЕ, САЕ), починаючи з 1955 р., є доступною віднедавна [див. Parnikoza et al. 2023] — це 1726 людино-виїздів. Якщо додати учасників походів в Антарктику в складі китобійних флотилій «Слава» та «Советская Украина», починаючи з 1947 та 1959 рр., відповідно, то отримаємо більше 2000. Щодо Арктики, то уявлення (якщо не про кількість людино-виїздів, то про географію подорожей Північною Америкою, починаючи з 18 ст.), дає топоніміка [див. Wlasenko-Bojcsun 1968; Prydatko-Dolin 2025 a]. Десятки імен. Пізніше, у чорні часи сталінських репресій, на Північ потрапили тисячі українців. На думку історика В. Кіпіані, вони склали половину бранців тюремної імперії¹⁷. Ім'ярек підрахував, що у списку повстанців, в'язнів Воркутинського «Речлагу», вбитих і померлих від ран 1.08.1953, українців було 54 %.

Деякі в'язні, як от Ю. Лавріненко (1905–1987), пройшли через пекло — Коларгон, втечу, і повернення в Коларгон¹⁸. За висловом Лавріненка, головним постачальником рабів для «Главсевморпуті» була Україна. Додаймо до цього списку північан тих українців, які потім, зазвичай, працювали в совітській Арктиці за контрактами, і переконаємося, що йтиметься, мабуть, про сотні тисяч. Взагалі, українці намагалися не тільки вижити в ГУЛАГу, але й продовжувати наукову роботу. Та багато чого втрачалося.

Перебуваючи в Біломорсько-Балтійському ВТТ, галичанин, географ С. Руданський написав книгу (втрачено). Уродженець Полтави, ботанік В. Дегтярьов (Дегтяр'єв)¹⁹ заснував на Соловках дендрологічний розплідник (втрачено). Деякі були членами соловківського краєзнавчого гурту, про який згадувала Л. Бондарук, і про який у нас знають мало. Чи були серед них теріологи-українці — іще маємо дослідити.

¹⁷ Це написано в передмові до розвідки: Бондарук, Л. 2023. *Прямостояння. Українці в особливих таборах ГУЛАГу*. Фоліо, Харків, 1–639.

¹⁸ Табір смертників у складі «Норильлаг». Див.: Лавріненко, Ю. 2024. *Мій сад у Арктиці та інші спогади*. Простір, Нью-Йорк–Київ, 1–344.

¹⁹ Див. МЕМОРИАЛ. URL (Іноді місцем народження Д. помилково називають С.-Петербург.)

В останні роки побільшало вітчизняних наукових публікацій з історії досліджень в Арктиці та Антарктиці [див. «Експедиція XXI» НАНЦ; Prydatko-Dolin 2019 a; 2024 a; 2025 b; Mytrokhyn 2021²⁰; Parnokoza et al. 2023; інші]. Побачили світ щоденники зимівників й учасників сезонних експедицій — Є. Краштана, М. Прохаська. Відсвіжено та суттєво доповнено біограми деяких відомих полярних мандрівників — Ф. фон Беллінгсгаузена [Prydatko-Dolin 2019 a; 2024 a], А. Омельченка [ibid.], І. Завадовського [ibid.], М. Лазарєва (автор); а також спогади про в'язнів ГУЛАГу та наших сучасників — П. Ширшова та Є. Горкуші (автор), П. Сенька (автор), А. Рибачук і В. Мельниченка [Prydatko-Dolin 2019 b], О. Дубровіна (автор). Те саме — полярників-зоологів: І. Барабаш-Нікіфоріва [Zagorodniuk 2022; Prydatko-Dolin 2022 c], В. Бондаренка [Zagorodniuk & Prokorpchuk 2022], Л. Портенка та О. Кіщинського [Prydatko-Dolin 2021], М. Дикова [Prydatko-Dolin 2024 b; 2025 a], В. Домніча [Lebedeva & Zagorodniuk 2022]. Реабілітовано і реконструйовано деякі спостереження американського зоолога Е. Нельсона (Nelson), виконані на о. Геральда (автор). Додано у цифрові мапи мисливські локації найперших британських і американських експедицій кінця 19 ст. в Східній Арктиці (автор²²). Підтверджено, що в Антарктиці комуністична історіографія змінила на свою користь провенанс топонімів островів Хазвелла та освітчила деякі вислови Моусона (Mawson) — автор.

Щодо полярної теріології, то в переліку тем і об'єктів досліджень були повністю залежні від локальної фауни мисливці островів північної частини Тихого океану та Північного Льодовитого океану [Lisiansky 1812 a, b; 1814; Ivanychuk 1934; Prydatko-Dolin 2024 b; 2025 a]. Дякуючи рідкісним записам українців, додалося знань про побут корінних народів Півночі: долганів (Ю. Лавріненко); юпіків (Ю. Лисянський); ненців та комі (М. Іванчук; А. Рибачук та В. Мельниченко²¹); лопарів (Барабаш-Никифорів); чукчів та ескімосів (Л. Портенко, В. Домніч, автор²²). У списку досліджених є тепер: викопні тварини Півночі (В. Хвойка, І. Підоплічко; М. Диков); кошлатий мамут [Tytar 2011:35–37; автор]; мідія чукотська, врангельський лемінг (Л. Портенко)²³; берингійський ховрах [Prydatko-Dolin 2025 a: 180–183]; лисиця, песець, вовк, лось, дикий північний олень, вівцебик — В. Домніч²⁴ [Lebedeva & Zagorodniuk 2022]; білий ведмідь [Belikov & Prydatko 2013 a, b²⁵; Prydatko et al. 2008:37; Prydatko-Dolin 2022 a, b]; морський леопард [Khojetskyu 2020; Dykuu & Peklo 2012]; кергеленський морський котик [Khojetskyu & Pishniak 2021; Dykuu & Peklo 2012]; тюлень Ведделла [Dykuu

²⁰ Митрохин, О. 2021. Хто і коли відкрив Антарктиду? В кн.: *XI Всеукраїнська молодіжна наукова конференція - школа «Сучасні проблеми науки про Землю»*. ІГ, Київ. 122–125.

²¹ Див. [Придатко-Долін 2019 b].

²² Див. [Придатко-Долін 2024 b; 2025 a].

²³ Див. [Придатко-Долін 2021].

²⁴ Вівцебик — разом із В. Вовченком (Дніпро).

²⁵ Дослідження стосуються центральної частини Північно-Льодовитого океану. (Не завершені.)

& Salganskiy 2013; Dykuy & Peklo 2012]; тюлень-крабоїд, південний морський слон [Dykuy & Peklo 2012]; морж [Belikov & Prydatko 2013 a²⁶; Barrett & Khamaiko *et al.* 2022; Prydatko-Dolin 2024 b; 2025 a]; білуха, гренландський кит [Belikov & Prydatko 2013 a]; горбатий та гренландський кити (О. Савенко, В.Ткаченко); кільчаста нерпа, лахтак, нарвал [Belikov & Prydatko 2013 a]. Здійснюються ретельні дистанційні вивчення китів Антарктики та ідентифікація, із використанням глобальної бази даних "Happywhale" (О. Савенко, В.Ткаченко). Мали місце екотоксикологічні дослідження ссавців архіпелагу Північна Земля [Prydatko *et al.* 1991].

За часів СРСР китобійні флотилії²⁷ добували в Арктиці вусатих та зубатих китів (гренландського, сірого, горбатого, японського гладкого, нарвала, білуху). В Антарктиці — синього, горбатого, фінвала, сейвала, кашалота. З огляду на те, що діяльність флотилій мала ознаки й протиправної [див. Homans 2019], і занепала — про серйозну науку, мабуть, не йшлося. Плани видобутку надсилали із центру, а китобійці намагалися їх перевиконати.

В переліку виправдань були й такі: «один рейс «Славы» заменял забой более 2 миллионов голов овец»²⁸; «промысел кривля так и не смог заместить добычу китов... из-за отсутствия приемлемых технологий обработки»²⁹. Тобто замах був на вилучення із екосистеми, в грандіозних масштабах, і продуцентів, і консументів одночасно. Як з'ясувалося потім, радянські звіти про видобуток китів, зокрема в Антарктиці, створені для IWC, фальсифікувалися за участі КДБ [Morell 2009]. Значна частина — приклад антитеріології. Ба більше, совітські вказівки (щодо нищівного видобутку китів в Арктиці й Антарктиці) взагалі надходили з того самого «центру», звідки сьогодні надходять дікі накази стріляти по Києву балістичними ракетами. В списку поруйнованих столичних будівель — біофак КНУ, ІЗ НАНУ та НАНЦ.

Надалі маємо дослідити, так само, внесок українців та вихідців з України в полярну етнографію, картографію, метеорологію, кліматологію, геофізику, геологію, гляціологію, гідробіологію, мікробіологію, ботаніку, зоологію безхребетних, орнітологію. Може навіть створити щось на кшталт вітчизняної полярної енциклопедії, доповненої е-сховищем полярних рукописів, щоденників, фото- та кіноматеріалів, творів мистецтва та літератури.

Незважаючи на злочинну війну, розв'язану РФ проти України, наша держава утримує Національний антарктичний науковий центр (НАНЦ), часопис (УАЖ), антарктичну полярну станцію «Академік Вернадський», криголам «Ноосфера. На додаток, 6 лютого 2026 р. Кабінет Міністрів України за-

²⁶ Також упродовж 1978–1988 рр. ім'ярек надавав інформацію про ссавців моря для літописів природи заповідника «Острів Врангеля» — URL.

²⁷ Серед засновників — вихідці з України, а саме О. Дудник та О. Соляник.

²⁸ Виноградов, С. 2014. Становление и развитие китобойного промысла в СССР [...] на примере китобойной флотилии «Слава». В кн.: *Каспийский регион [..]*, 4 (41): 56–66.

²⁹ Щербатюк, В. 2017. Китобойный флот окупил себя с лихвой. *FishNews*, 1–4.

реєстрував розпорядження «Про схвалення Стратегії забезпечення національних інтересів та розвитку діяльності України в Антарктиці, Арктиці та Світовому океані на 2026-2035 роки та затвердження Операційного плану заходів з реалізації зазначеної Стратегії на 2026–2028 роки».

Подяки

Дякую колезі І. Загороднюку — за допомогу в розшуках маловідомих щоденникових записів М. Іваничука та І. Барабаш-Никифоріва. Спасибі пані Л. Ластіковій — за поміч в розшуках твору С. Щербини про Арктику. Із вдячністю згадую мистця **В. Мельниченка**, який завжди, при зустрічах у його майстерні, ділився спогадами про о. Колгуєв, наряд ненців, та творчість «АРВМ», дарував свої книжки. З його дозволу в статтю [Prydatko-Dolin 2019 b] додано уточнений мною переклад листа Роквелла Кента, адресований обом мистцям «АРВМ», який радянські товмачі умисно спотворили.

Література

- Беллинсгаузен, Ф. 1831. *Двукратныя изысканія въ Южномъ Ледовитомъ Океанѣ и плаваніе вокругъ свѣта, въ продолженіи 1819, 20 и 21 годовъ. [...]*. Въ типографіи Ивана Глазунова, Санкт-Петербургъ. Ч. 1: 1–398 (410), URL; Ч. 2: 1–327 (527). URL
- Войтович, Л. 2015. Гольмгард: де правила руські князі Святослав Ігорович, Володимир Святославич та Ярослав Володимирович? *Український історичний журнал*, **3**: 37–55.
- Власенко-Бойцун, А. 1977. *Українські назви у ЗСА та інші праці з назвознавства й історично-літературного дослідження*. (Упорядник І. Овечко). Видавництва Ювілейного комітету з нагоди 60-річчя авторки. Бісмарк-Грилі, 1–147. URL
- Дикий І., А. Пекло. 2012. Тюлени Аргентинских островов (Антарктика). *Збірник праць Зоологічного музею*, **43**: 104–116. URL
- Дикий, І. В., О. О. Салганський. 2013. Особливості росту молоді тюленя Уедделла (*Leptonychotes weddellii*). *Український антарктичний журнал*, **12**: 258–264. CrossRef
- Дяченко, Д. 2025. Предмети озброєння східнобалтійського походження на теренах Південної Русі. *Археологія і давня історія України*, **3** (56): 137–164. CrossRef
- Загороднюк, І. 2022. Ілля Барабаш-Никифорів — теріолог, музеолог, дослідник-фундаменталіст. *Novitates Theriologicae*, **38** (14): 35–38. URL
- Загороднюк, І., Л. Прокопчук. 2022. Валеріан Миколайович Бондаренко — таксидерміст і дослідник китів. *Novitates Theriologicae*, **15**: 215–218. URL
- Иванычук, М. 1934. *14 месяцев на Земле Франца Иосифа. (Впечатления живописца)*. Український робітник, Харків, 1–125.
- Лебедева, Н., І. Загороднюк. 2022. Домніч Валерій Іванович — теріолог, мисливствознавець, педагог. *Novitates Theriologicae*, **15**: 39–42. URL
- Лисянській, Ю. 1812 а, в. *Путешествіе вокругъ свѣта въ 1803. 4. 5. и 1806 годах [...]*. Въ типографіи Ф. Дрехслера, Санктпетербургъ. Ч. 1: 1–263. URL; Ч. 2: 1–341. URL
- Лисянській, Ю. 1812 с. *Собрание картъ и рисунковъ, принадлежащихъ къ путешествію Флота Капитана 1-го ранга и Кавалера Юрія Лисянскаго, на корабль Невъ*. Гравировано и печатано при Морской Типографіи. С^р. Петербургъ, 1–42. URL
- Парнікоза, І., Д. Пішняк, А. Федчук, [et al.]. 2023. *Антарктика: шість нарисів для тих, хто хоче знати більше*. ДУ НАНЦ, Київ, 1–324. ISBN 978-966-360-504-3. URL
- Придатко, В., В. Нилов, Б. Брагин. 1991. *Содержание антропогенных токсикантов в тканях и органах рыб, птиц и млекопитающих о. Большевик архипелага Северная Земля (ПХБ, ДДТ, ГХЦГ, тяжелые металлы): оперативные данные*. Институт зоологии АН Каз ССР (Филиал «Экология» Центра НТТМ «Вектор»), Алма-Ата, 1–7.

- Придатко-Долін, В. 2019 а. Розвідка з історії південно-полярної експедиції Фабіана Готліба Тадеуса фон Беллінгсгаузена (1819–1821). *Експедиція XXI (вебсайт)*, НАНЦ, Київ, 1–56. URL
- Придатко-Долін, В. 2019 б. Майстре Рисуй-Нго-Да, дякуємо за скарби Півночі! *Експедиція XXI (вебсайт)*, НАНЦ, Київ, 1–10. URL
- Придатко-Долін, В. 2021. Леонід Портенко (1896–1972) — знаний природник, учасник експедицій в Арктику та на Далекий Схід. *Geo&Bio*, **21**: 35–57. CrossRef
- Придатко-Долін, В. 2022 а. Незвіданий облік породільних барлогів ведмедя білого (*Ursus maritimus*) на островах Врангеля та Геральда у 1982 році. *Theriologia Ukrainica*, **24**: 184–209. CrossRef
- Придатко-Долін, В. 2022 б. Облік та аналіз випадків природної загибелі білого ведмедя (*Ursus maritimus*) на острові Врангеля у 1964–1982 роках. *Novitates Theriologicae*, **13**: 106–115. CrossRef
- Придатко-Долін, В. 2022 с. Вихідці з України в Арктиці: Ілля Барабаш-Никифорів (1894–1980). *Експедиція XXI (вебсайт)*, НАНЦ, Київ, 1–8. URL
- Придатко-Долін, В. 2022 д. Про масштабу крадіжку стародруків в Україні у 1720 році. *Експедиція XXI (вебсайт)*, НАНЦ, Київ, 1–5. URL
- Придатко-Долін, В. 2024 а. Беллінгсгаузен... Повернення. *МЕТАЛОТ: морський збірник (2023–2024)*. Укл. та вид. Санченко А.В., Київ, 38–84. ISBN 978-617-7026-74-6.
- Придатко-Долін, В. 2024 б. Сліди перебування мисливців на островах Східної Арктики у давнину. Частина 1. *Theriologia Ukrainica*, **27**: 170–204. CrossRef
- Придатко-Долін, В. 2025 а. Сліди перебування мисливців на островах Східної Арктики у давнину. Частина 2. *Theriologia Ukrainica*, **29**: 165–188. CrossRef
- Придатко-Долін, В. 2025 б. Перші вихідці з України у Північній Америці: Аляска (XVIII–XIX). *Експедиція XXI (вебсайт)*, НАНЦ, Київ, 1–13. URL
- Титар, В. 2011. *Аналіз ареалів видів: підхід, заснований на моделюванні екологічної ніші*. Інститут зоології НАНУ, Київ, 1–96. (Серія: Вестник зоології; Supplement 25).
- Шарлемань, Н. 2014. *Природа і люди Киевской Руси. Матеріали по краєведінню Киевской Руси. В кн.: Природа і люди Киевской Руси. Воспоминания. Автобиографии. Переписка.* (Сост. В. Ульяновский.). Видавничий дім Простір, Київ, 1–1136. ISBN 978-966-2068-37-5.
- Щербина, С. 1903. *Арктический мѣрь и его изследователи. Рѣчь произнесенная на юбилейномъ актѣ гимназіи 22 октября 1903 г.* Типо-Літографія Ф.К. Лубковскаго, Кієвъ, 1–29.
- Archer, C. 2026. Ponies of the Southern Sky. *EQUUS*, **460**: 1–9. URL
- Bancroft, H. 1886. *The Works, History of Alaska*. A. L. Bancroft & Co., San Francisco, 1–814.
- Barrett, J., N. Khamaiko, G. Ferrari, [et al.]. 2022. Walruses on the Dnieper: new evidence for the intercontinental trade of Greenlandic ivory in the Middle Ages. *Proceedings of the Royal Society B*, **289** (1972): 20212773. CrossRef
- Belikov S., V. Prydatko. 2013 а. Walrus (*Odobenus rosmarus*), Polar Bear (*Ursus maritimus*), White Whale (*Delphinapterus leucas*), Bowhead Whale (*Balaena mysticetus*), Ringed Seal (*Pusa hispida*), Bearded Seal (*Erignathus barbatus*), ‘Not-identified Whales’, ‘Not-identified Seals’, and Narwal (*Monodon monoceros*) — Graduated Quantity in the Central Arctic Based on ‘The Russian Arctic Biogeographical Database’ of 1957–2011. *The Pew Environment Group ‘Oceans North’ International Arctic Program Support. Report (on request)*, 1–50.
- Belikov, S., V. Prydatko. 2013 б. Bear and Ringed Seal observations (Russian data). Marine mammals: connecting Arctic regions. In: *The International Waters of the Central Arctic*. PEW, **4**: 1–14. The Pew Charitable Trusts. Washington, D.C. URL
- Billings, J. 1802. *An Account of a Geographical and Astronomical Expedition to the Northern Parts of Russia [...] Printed by A. Strahan, London, 1–456.*
- Convey, P., A. Morton, J. Poncet. 1999. Survey of marine birds and mammals of the South Sandwich Islands. *Polar Record*, **35** (193): 107–124. CrossRef
- Gassenko, G. 1920. *Weltkarte mit der Verteilung der Ukrainer in der Welt. 1:73.000.000.* Christoph Reisser’s Sohn, Wien. URL

- Homans, C. 2019. *The Most Senseless Environmental Crime of the 20th Century*. Pacific Standard, 1–19. URL
- Hypatian Codex*. [1420]. Internet Archive URL [Ruthenian]
- Khojetsky, P. 2020. Monitoring of the leopard seal population (*Hydrurga leptonyx*) in waters of the Argentine Islands (Antarctica). *Theriolgia Ukrainica*, **19**: 138–147. CrossRef
- Khojetsky, P., D. Pishniak. 2021. The status of the fur seal population (*Arctocephalus gazelle*) at the southern edge of the species range (the Argentine Islands). *Theriolgia Ukrainica*, **21**: 165–173. CrossRef
- Lisiansky, U. 1814. *A voyage round the world, in the years 1803, 4, 5, & 6 [..]*. John Booth; Longman, Hurst, Rees, Orme, & Brown; S. Hamilton, London, 1–388. Google Books. URL
- Morell, V. 2009. Mystery of the Missing Humpbacks Solved by Soviet Data. *Science*, **324** (5931): 1132. CrossRef
- Prydatko, V., G. Kolomytsev, R. Burda, S. Chumachenko. 2008. *Landscape Ecology: Textbook*. NAU, Kyiv, 1–100. URL
- Scott, R., L. Huxley, C. Markham. 1913. *Sir. Scott's Last Expedition*. Dodd, Mead and Company, New York, Vol. 1: 1–443. URL; Vol. 2: 1–376. (Collection: The Biodiversity Heritage Library). URL
- Shackleton, E. 1911. *Au coeur de l'Antarctique : expédition du 'Nimrod' au Pôle sud*. (Contributeur: C. Rabot.) Hachette, Paris, 1–263. URL
- Tytar, V. 2022. A species distribution model of the Antarctic minke whale (*Balaenoptera bonaerensis*). *Theriolgia Ukrainica*, **23**: 78–86. CrossRef
- Whelan, E. 2020. Rus Viking Coins Unearthed by Strong Rainstorms in Ireland. *Ancient Origins*. Kildare, 1–7. URL
- Wilson, D., D. Reeder. 2005. *Mammal Species of the World. A Taxonomic and Geographic Reference. Volume 2. 3rd ed.* Johns Hopkins University Press, 1–142. URL

Резюме

ПРИДАТКО-ДОЛІН, В. Українці та вихідці з України в Арктиці й Антарктиці: теріологічний аспект. — Спроба уявити масштаби не тільки набутих, але й втрачених відповідних знань. У київських стародруках згадки про ссавців Півночі датуються ~12 ст. Далі — інформаційна прірва, яку нові археологічні та етнографічні знахідки 19–21 ст. заповнили лише частково. Приблизно з 18 ст. відбувалося проникнення мандрівників з України навіть на Аляску, про що є топонімічні свідчення. Загалом, з кінця 18 ст. і до сьогодні в Арктиці побували, ймовірно, сотні тисяч людей з України, в т.ч. з-за сталінських репресій. В Антарктиці — майже дві тисячі. Теріологів — лише десятки. У пізнанні ссавців брали участь й капітани (Ю. Лисянський, І. Завадовський); окремі свідомі китобой баз «Слава» та «Советская Украина»; полярники. Серед яскравих імен: І. Підоплічко, Л. Портенко, М. Диков та ін. Попри війну, внесок українців у дослідження стає все помітнішим. З огляду на віддаленість України від полярних регіонів це, безумовно, є феноменом.